OILADAGI ZO‘RAVONLIK HOLATLARIDA INTERVENSIYA SAMARADORLIGINI BELGILOVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

D.Sh.Norqo’ziyeva
QDU Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
F.G’.Shokirova
QDU, Psixologiya 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada oiladagi zo‘ravonlik holatlarida psixologik intervensiya samaradorligiga ta’sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinadi. Jabrlangan ayollarning individual psixologik holati, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi, xavfsizligi va mutaxassislararo hamkorlikning ahamiyati yoritiladi. Ilmiy manbalar asosida samarali psixologik yordamni tashkil etishning muhim shartlari umumlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: oiladagi zo‘ravonlik, psixologik intervensiya, ijtimoiy-psixologik omillar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, xavfsizlik, intervensiya samaradorligi.

Аннотация. В статье анализируются социально-психологические факторы, влияющие на эффективность психологического вмешательства при домашнем насилии. Рассматриваются психологическое состояние пострадавших женщин, социальная поддержка, безопасность и взаимодействие специалистов. На основе научных источников обобщаются основные условия организации эффективной психологической помощи.

Ключевые слова: домашнее насилие, психологическое вмешательство, социально-психологические факторы, социальная поддержка, безопасность, эффективность интервенции.

Abstract. This article examines the socio-psychological factors influencing the effectiveness of psychological interventions in cases of domestic violence. It discusses the psychological state of women survivors, social support, safety, and cooperation between professionals. Based on scientific literature, the article outlines key conditions for providing effective psychological assistance.

Keywords: domestic violence, psychological intervention, socio-psychological factors, social support, safety, intervention effectiveness.

Kirish

Oiladagi zo‘ravonlik insonning jismoniy va ruhiy salomatligi, shaxslararo munosabatlari hamda ijtimoiy faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab muammolardan biridir. Zo‘ravonlikni boshdan kechirgan shaxslarda ruhiy zo‘riqish, xavotir, depressiv alomatlar, o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi va kundalik faoliyatdagi qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Biroq ushbu oqibatlar har bir insonda

turlicha namoyon bo‘ladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ayollarga nisbatan zo‘ravonlikka javob qaytarishda jabrlangan shaxsning ehtiyojlari va xavfsizligini hisobga oluvchi, dalillarga asoslangan yondashuvni qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi.[1]

Oiladagi zo‘ravonlik holatlarida psixologik intervensiyaning vazifasi faqat ruhiy qiyinchiliklarni kamaytirishdan iborat emas. U jabrlangan shaxsning psixologik tiklanishini qo‘llab-quvvatlash, xavfsizlikni ta’minlash, o‘z ehtiyojlarini anglash va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirishga ham yo‘naltiriladi. Shu sababli intervensiya samaradorligini faqat mashg‘ulotlar soni yoki yordam ko‘rsatish davomiyligi bilan baholash yetarli emas. Shaxsning psixologik holati, ijtimoiy muhiti, moddiy imkoniyatlari va zarur xizmatlardan foydalanish imkoniyati ham hisobga olinishi lozim.

Maqolaning maqsadi — oiladagi zo‘ravonlik holatlarida intervensiya samaradorligiga ta’sir qiluvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillarni ilmiy manbalar asosida tahlil qilish va samarali psixologik yordamni tashkil etishning muhim shartlarini aniqlash.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, qiyosiy tahlil qilish va natijalarni umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Nazariy manbalar sifatida Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining klinik tavsiyalari, RESPECT women yondashuvi, BMT tashkilotlarining zo‘ravonlikdan jabrlangan ayollarga zarur xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha qo‘llanmasi va psixologik intervensiyalar samaradorligiga bag‘ishlangan ilmiy sharhlar tanlandi.[2] Manbalardagi xulosalar qiyoslanib, intervensiya samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillar individual-psixologik, shaxslararo va ijtimoiy-institutsional yo‘nalishlarda umumlashtirildi. Mustaqil empirik tadqiqot o‘tkazilmagani sababli maqoladagi xulosalar nazariy tahlilga asoslanadi.

Natijalar va muhokama

Intervensiyaning individual-psixologik omillari

Zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxsning psixologik holati yordamni rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Zo‘ravonlik tajribasi ayrim hollarda xavotir, depressiv alomatlar, travmadan keyingi stress belgilari va o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, insonning holati zo‘ravonlikning davomiyligi, og‘irligi, avvalgi hayotiy tajribasi va mavjud psixologik resurslariga qarab farqlanadi. Shuning uchun barcha jabrlanganlarga bir xil usulda yordam ko‘rsatish kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Intervensiyadan oldin shaxsning ehtiyojlarini aniqlash va psixologik holatini tegishli usullar yordamida baholash zarur. Bu yordamning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, mos yondashuvni tanlash va zarurat tug‘ilganda boshqa mutaxassislarga yo‘naltirish imkonini beradi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti jabrlangan ayollar

[1] World Health Organization. *Responding to Intimate Partner Violence and Sexual Violence against Women: WHO Clinical and Policy Guidelines.*Geneva: WHO, 2013. https://www.who.int/publications/i/item/9789241548595

[2] World Health Organization. *RESPECT Women: Preventing Violence against Women.* 2nd ed. Geneva: WHO, 2025. https://www.who.int/publications/i/item/9789240117020

bilan ishlashda ularni diqqat bilan tinglash, kechinmalarini tan olish, ehtiyojlarini aniqlash va xavfsizlikni kuchaytirishga alohida e’tibor qaratadi.[3]

BMTning ayollar va qizlarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarida zarur xizmatlar ko‘rsatishga oid hujjatida tibbiy, ijtimoiy, huquqiy va boshqa xizmatlarni muvofiqlashtirishga alohida e’tibor qaratilgan.[4] Bu yondashuv psixologik yordamni shaxsning umumiy hayotiy sharoitidan ajratib ko‘rib bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Masalan, iqtisodiy qaramlik, uy-joy muammosi yoki ijtimoiy tayanchning yetishmasligi psixologik yordamdan foydalanish imkoniyatini cheklashi mumkin. Shu sababli muayyan vaziyatlarda psixologik intervensiyani boshqa turdagi xizmatlar bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Xavfsizlik intervensiyaning asosiy shartlaridan biridir. Agar zo‘ravonlik davom etayotgan yoki uning takrorlanish xavfi mavjud bo‘lsa, faqat ruhiy holatni yaxshilashga qaratilgan mashg‘ulotlar bilan cheklanish yetarli bo‘lmasligi mumkin. Bunday vaziyatlarda xavfni baholash, individual xavfsizlik rejasini ishlab chiqish va zarur mutaxassislarga yo‘naltirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ayolning qarorlariga hurmat bilan yondashish bilan birga, mavjud xavflarni e’tiborsiz qoldirmaslik ham muhimdir.

Psixologik intervensiyani tanlashda shaxsning ehtiyojlari, psixologik holati va xavfsizlik sharoiti hisobga olinishi kerak. Vaziyatga qarab psixologik maslahat, psixoedukatsiya, muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish yoki dalillarga asoslangan psixoterapevtik usullar qo‘llanilishi mumkin. Usulning samaradorligi uning to‘g‘ri tanlanishi, mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi va yordamning individual ehtiyojlarga moslashtirilishiga bog‘liq.

Micklitz va hammualliflarining 2024-yilda e’lon qilingan tizimli sharhi va meta-tahlilida yaqin sherik zo‘ravonligidan jabrlangan shaxslar uchun psixososial intervensiyalar natijalari o‘rganilgan. Tadqiqotda depressiya va travmadan keyingi stress alomatlariga nisbatan kichik ijobiy ta’sirlar aniqlangan, biroq zo‘ravonlikning takrorlanishi bo‘yicha sezilarli farq topilmagan. Mualliflar mavjud dalillar sifati va uzoq muddatli natijalarni baholash bilan bog‘liq cheklovlarni ham qayd etganlar.[5] Bu natijalar psixologik yordam foydali bo‘lishi mumkinligini, ammo uning barcha muammolarni avtomatik ravishda hal etmasligini ko‘rsatadi.

Keynejad, Hanlon va Howard tomonidan 2020-yilda chop etilgan tizimli sharh va meta-tahlilda past va o‘rta daromadli mamlakatlarda yaqin sherik zo‘ravonligini boshdan kechirgan ayollarga ko‘rsatiladigan psixologik yordam o‘rganilgan. Mualliflar tegishli psixologik intervensiyalar ayrim ruhiy salomatlik

[3] World Health Organization. *Responding to Intimate Partner Violence and Sexual Violence against Women: WHO Clinical and Policy Guidelines.*Geneva: WHO, 2013. https://www.who.int/publications/i/item/9789241548595

[4] UN Women, UNFPA, WHO, UNDP, UNODC. *Essential Services Package for Women and Girls Subject to Violence.* UnitedNations,2015.https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2015/Essential-Services-Package-en.pdf

[5] Micklitz, H. M., Glass, C. M., Bengel, J., & Sander, L. B. (2024). Efficacy of Psychosocial Interventions for Survivors of Intimate Partner Violence: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Trauma, Violence, & Abuse, 25*(2), 1000–1017. https://doi.org/10.1177/15248380231169481

muammolarini kamaytirishda foydali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatganlar.[6] Ushbu natijalar zo‘ravonlik tajribasini ruhiy salomatlik xizmatlarini rejalashtirishda hisobga olish zarurligini tasdiqlaydi.

Intervensiya samaradorligini faqat bitta ko‘rsatkich orqali baholash to‘g‘ri emas. Psixologik alomatlarning o‘zgarishi bilan birga xavfsizlik holati, kundalik faoliyat, hayot sifati va ijtimoiy yordamdan foydalanish imkoniyati ham hisobga olinishi lozim. Masalan, depressiv alomatlarning kamayishi ijobiy natija bo‘lsa-da, bu zo‘ravonlik xavfi to‘liq bartaraf etilganini anglatmaydi. Shu sababli yordam natijalarini takroriy baholash va zaruratga qarab intervensiya rejasini qayta ko‘rib chiqish muhimdir.

Oiladagi zo‘ravonlik holatlariga ijtimoiy-madaniy muhit ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Zo‘ravonlikni oqlovchi qarashlar, gender stereotiplari va oilaviy muammolarni yashirishga undovchi me’yorlar jabrlangan shaxsning yordam so‘rashini qiyinlashtiradi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining 2025-yildagi RESPECT women yondashuvi ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish, xizmatlardan foydalanishni ta’minlash, xavfsiz muhit yaratish va zararli ijtimoiy me’yorlarni o‘zgartirish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi.[7] Bu zo‘ravonlikni faqat jabrlangan shaxsning individual xususiyatlari bilan izohlash mumkin emasligini ko‘rsatadi.

Samarali intervensiyani tashkil etishda psixolog, tibbiyot xodimi, ijtimoiy xizmat mutaxassisi va zaruratga qarab huquqiy yordam ko‘rsatuvchi tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlik muhimdir. Bunda mutaxassislarning vazifalari aniq belgilanishi, yordam jarayoni muvofiqlashtirilishi va maxfiylikka rioya qilinishi kerak. Ma’lumot almashish jabrlangan shaxsning xavfsizligi, roziligi va huquqlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Tahlil qilingan manbalar asosida intervensiya samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillarni uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda umumlashtirish mumkin: individual-psixologik omillar, shaxslararo qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy-institutsional sharoitlar. Birinchi yo‘nalish shaxsning psixologik holati va ehtiyojlarini, ikkinchisi ishonchli munosabatlar va ijtimoiy ko‘makni, uchinchisi esa xavfsizlik, xizmatlar mavjudligi va mutaxassislararo hamkorlikni qamrab oladi. Ushbu tasnif maqolada o‘rganilgan manbalarni umumlashtirish asosida taklif etiladi va kelgusida empirik tadqiqotlar yordamida tekshirilishi mumkin.

Xulosa

Ilmiy manbalar tahlili oiladagi zo‘ravonlik holatlarida intervensiya samaradorligi jabrlangan shaxsning psixologik holati, individual ehtiyojlari, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi, xavfsizlik sharoiti va tegishli xizmatlardan foydalanish imkoniyati bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shuning uchun psixologik yordam individual ehtiyojlarga moslashtirilishi, shaxsning huquq va tanlovini hurmat qilishi

[6] Keynejad, R. C., Hanlon, C., & Howard, L. M. (2020). Psychological interventions for common mental disorders in women experiencing intimate partner violence in low-income and middle-income countries: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Psychiatry, 7*(2), 173–190. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(19)30510-3

[7] World Health Organization. *RESPECT Women: Preventing Violence against Women.* 2nd ed. Geneva: WHO, 2025. https://www.who.int/publications/i/item/9789240117020

hamda zarur hollarda tibbiy, ijtimoiy va huquqiy xizmatlar bilan muvofiqlashtirilishi lozim.

Intervensiya samaradorligini baholashda ruhiy salomatlik ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda xavfsizlik, kundalik faoliyat va hayot sifatidagi o‘zgarishlarni ham hisobga olish maqsadga muvofiq. Mavjud tadqiqotlar ayrim psixologik alomatlarda ijobiy o‘zgarishlar kuzatilishini ko‘rsatsa-da, yordam barcha holatlarda bir xil natija berishini tasdiqlamaydi. Shu sababli intervensiya natijalarini kompleks va takroriy baholash muhim hisoblanadi. Kelgusida ushbu omillarni O‘zbekiston sharoitida empirik o‘rganish va mahalliy ehtiyojlarga mos psixologik yordam dasturlarini ilmiy asoslash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Health Organization. *Responding to Intimate Partner Violence and Sexual Violence against Women: WHO Clinical and Policy Guidelines.*Geneva: WHO, 2013. https://www.who.int/publications/i/item/9789241548595

2. World Health Organization. *RESPECT Women: Preventing Violence against Women.* 2nd ed. Geneva: WHO, 2025. https://www.who.int/publications/i/item/9789240117020

3. UN Women, UNFPA, WHO, UNDP, UNODC. *Essential Services Package for Women and Girls Subject to Violence.* United Nations, 2015. https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2015/Essential-Services-Package-en.pdf

4. Micklitz, H. M., Glass, C. M., Bengel, J., & Sander, L. B. (2024). Efficacy of Psychosocial Interventions for Survivors of Intimate Partner Violence: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Trauma, Violence, & Abuse, 25*(2), 1000–1017. https://doi.org/10.1177/15248380231169481

5. Keynejad, R. C., Hanlon, C., & Howard, L. M. (2020). Psychological interventions for common mental disorders in women experiencing intimate partner violence in low-income and middle-income countries: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Psychiatry, 7*(2), 173–190. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(19)30510-3